

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ
ΤΕΧΝΙΚΑΙ

ΣΠΟΥΔΑΙ

ΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΩΤΕΡΑΣ ΣΧΟΛΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ ΕΤΟΣ
1957—1958

ΜΑΪΟΣ—ΙΟΥΝΙΟΣ 1958

Η'
ΤΟΜΟΣ

ΑΡΙΘ.
ΤΕΥΧΟΥΣ 9-10

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Υπό κ. Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ

Δέν προτίθεμαι νά ἀναπτύξω ἐδῶ ὅλες, ἀλλά οὔτε καί λίγες, τίς σπουδαιότερες ὡς πούμε φιλοσοφικές διδασκαλίες τῆς ἐποχῆς μας. Κάθε φιλοσοφική διδασκαλία ἀπαιτεῖ ἀπό τῆ φύση της πλατὺ χρόνο γιά νά ἀποκαλύψῃ τὸ πνεῦμα της, τὸ μυστικό της· ἔπειτα, ἡ διαδικασία πού τὴν ἀποθέτει στὴ σκέψη τοῦ ἄλλου, δέν εἶναι νομίζω μόνο διδακτική, ὅπως γίνεται μὲ τὴν εἰδικὴ ἐπιστήμη· γιά τοῦτο ἀκριβῶς κάθε ἀνάπτυξη ἀπὸ ἄλλον φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, ὅσο ἀκριβῆς καὶ ἀντικειμενικὴ κι' ἂν εἶναι, ἀκόμη καὶ ὅταν δέν τὴν προδίδῃ, μιὰ χλωμὴ σιὰ τῆς μπορεῖ νά εἶναι. Θὰ δώσῃ τὴν πορεία τῆς σκέψης τοῦ φιλοσόφου, τὸ λογικὸ τῆς σχῆμα, θὰ λείπῃ ὅμως τὸ πνεῦμα, ἐκεῖνο πὸν ἀπολνέει ἡ συνθετικὴ ἐνότητα μὲ τὴν ὁποία σφραγίζει τὸ ἔργο του κάθε φιλόσοφος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἡ πολυτιμότερη συμβολὴ κάθε φιλοσοφίας, μόνο ἡ πολύχρονη ἀναστροφή μας μαζί της τὸ ἀποκαλύπτει. Δέν θὰ ἀναπτύξω λοιπὸν τίς φιλοσοφικῆς διδασκαλίες τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλά θὰ προσπαθῶ νά παρουσιάσω τὰ κύρια χαρακτηριστικά, τὴν κατεύθυνση, τὴ στάση τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας· πῶς βλέπομε τὸ «φιλοσοφεῖν», ποῖο νόημα δίνομε στὴ φιλοσοφία, τί ἰδέα ἔχομε γι' αὐτὴν καὶ ποιά θέση τοῦ πνευματικοῦ χώρου τῆς ἀπονένομε. Ἐδῶ πρέπει νά ὑπενηυμίσω ὅτι ἔνα θέμα ὅπως αὐτό, φιλοσοφικὸ δηλαδή, ὅσο κι' ἂν ἐκεῖνος πὸν τὸ χειρίζεται ἐπιθυμεῖ νά εἶναι γενικὸς καὶ ἀντικειμενικός, τὸ ἀντικρούζει ἀπὸ κάποια σκοπιά, πὸν εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ σκοπιὰ ἡ δική του. Ἡ ἐποπτικὴ, ἡ συνοπτικὴ θεώρηση, πὸν ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ φιλοσοφικοῦ βαδίσματος, ὅπου ὁ νοῦς, τὸ πνεῦμα διαλέγεται μὲ τὸν ἑαυτό του, δέν εἶναι δυνατὸ νά μὴ συνυφαίνεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τούτῃ κυρίως τὴ συνύφανση, ὅταν βέβαια τὴν ἀπεργάζεται ὑψηλὸς νοῦς, πηγάζει ἡ ἰδιαίτερη γοητεία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Ἄς προχωρήσωμε τώρα σὲ μερικῆς διαπιστώσεις σχετικῆς μὲ τὸ θέμα μας ὅπως τὸ προσδιορίσαμε. Ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ κίνηση ἰδεῶν εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα φανερώματα ὅτι σὲ μιὰ κοινωνία, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἡ φιλοσοφία ζεῖ, ὅτι ὑπάρχει φιλοσοφία. Ἄν ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτῃ κρίνομε τὴν ἐποχὴ μας, δέν θὰ δυσκολευτοῦμε καθόλου—τόσο πλούσια καὶ ζωηρὴ εἶναι ἡ κίνηση καὶ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν σὲ κάθε τομέα, τόσο πολλὰ καὶ ποικίλα τὰ προβλήματα πὸν ὀλοῦθε προβάλλουν

στο στοχασμό—δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε καθόλου, λέγω, νὰ διαπιστώσωμε ὅτι παρὰ τὴν ἀπαισιόδοξη προφητεία τοῦ Νίτσε, πὼς ἦταν ὁ τελευταῖος φιλόσοφος, ἡ φιλοσοφία εὐτυχῶς ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργο της, συνεχίζει τὴ ζωὴ της. Ἐπάνω σ' αὐτὸ μού ἔρχεται στὸ νοῦ ἓνα χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ ποὺ ἐγινε ἐδῶ στὴν Ἀθήνα, τὴ μεγάλη ἐστία τῆς φιλοσοφίας, στοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐνας Ρωμαῖος ὕπατος, περαστικὸς ἀπὸ τὴν πόλη μας λίγα χρόνια μετὰ τὴν ὑποταγὴ της στὴ Ρώμη, εἶχε τὴν περιέργεια νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὶς φιλοσοφικὲς της σχολές. Σὲ ἱκανὴ ἀκμὴ ἦταν ἀκόμη τότε ὁ Περιπατος, (ἡ ἀριστοτελικὴ δηλαδὴ σχολή), ἡ Ἀκαδημία (ἡ πλατωνικὴ σχολή) μὲ σχολάρχη τὸν περίφημο φιλόσοφο Καρνεάδη, καὶ ἡ Στοὰ (ἡ στωϊκὴ σχολή). Ὁ ὕπατος πῆγε καὶ στὶς τρεῖς σχολές καὶ παρακολούθησε συγκεντρώσεις καὶ παραδόσεις. Ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἔκαμε περισσότερη ἐντύπωση ἦταν οἱ μύθοι ποὺ κάθε σχολὴ ἐξαπέλυε ἐναντίον τῶν ἄλλων, ἡ ἔντονη πολεμικὴ, ὁ δριμύς καὶ ἀδυσώπητος ἔλεγχος. Γιατί, ἐκμυστηρεύτηκε σὲ κύκλο γνωστῶν του ὁ ἀφιλόσοφος Ρωμαῖος, δὲ μαζεύονται σὲ κοινὴ συγκέντρωση οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν σχολῶν, νὰ πῆ ὁ καθένας τὶς ἀπόψεις του, νὰ ἀκούσῃ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴ συζήτησι νὰ λύσῃν τὶς διαφορὰς ποὺ τοὺς χωρίζουν, νὰ συμφωνήσῃν; Ἀντιπροσωπεύει ὁ Ρωμαῖος ὕπατος τὴν ἀποψη τῆς κοινῆς λογικῆς, τῶν πρακτικῶν ἀνθρώπων, ποὺ κύριο σκοπὸ θέτουν τὴν ἐπιτυχία, τὴ λύσι τῶν ζητημάτων, τὴ συμφωνία, ὄχι τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἔρευνα, τὴν ἀλήθεια. Ξεχνοῦν ὅτι ὁ φιλόσοφος,—ὅπως καὶ ὁ ἐπιστήμων,—θηρεύει τὴν ἀλήθεια, αὐτὴν καὶ μόνο· θέλει νὰ ἱκανοποιήσῃ, τὶς βαθύτερες, τὶς ἔσχατες ἀπαιτήσεις καὶ ἀνησυχίες τοῦ νοῦ, τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ, γιὰ νὰ φτάσῃ τὴν ἀλήθεια, ὄχι γιὰ νὰ συμφωνήσῃν καὶ νὰ λύσῃν διαφορὰς, ἐρευνοῦν οἱ φιλόσοφοι τὰ θέματά τους, συζητοῦν καὶ ἀνταλλάσσουν ἰδέες. Βασικὴ ἢ διαφορὰ· ἐχώρισε καὶ θὰ χωρίζῃ πάντα τὸν πρακτικὸν ἄνθρωπο, ὅσο μένει μόνον πρακτικὸς, καὶ τὴν κοινὴν λογικὴν, τοὺς μόνιμους ἀρνητὲς τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ τὴ θεωρητικὴν, τὴν ἀπροκατάληπτην καὶ ἀνιδιοτελεῖ στάσι τοῦ πνεύματος ποὺ γεννᾷ τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅσο κι' ἂν εἶναι πλούσια σήμερα ἡ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν, καλὸ εἶναι νὰ σημειώσωμε ὅτι οἱ ἰσχυρότεροι εἶναι καὶ οἱ μόνιμοι ἀρνητὲς τῆς φιλοσοφίας, οἱ πρακτικοὶ ἄνθρωποι μὲ τὴν κοινὴν λογικὴν. Τοὺς ἐνισχύει ἢ ἀπεριόριστη ἀνάπτυξι τῆς τεχνολογίας μὲ τὶς καθημερινὲς μεγάλες πραγματοποιήσεις της, ποὺ κάνει ὅλο καὶ δυσκολώτερον τὴν κατανόησι τῆς φωνῆς τοῦ πνεύματος.

Καλὸ εἶναι στὸ σημεῖο τοῦτο νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία καὶ μαζί της καὶ ἡ ἐπιστήμη ἰδρῦθησαν ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ὅταν τὴν ἔμφυτη στὸν ἄνθρωπο περιέργεια, «τὴν ὄρεξι τῆς εἰδένας», ἔπαψαν νὰ τὴν ἱκανοποιοῦν οἱ αἰσθήσεις, ὅταν ἀπὸ τὴ χρῆσιμη θέλησεν ὁ ἄνθρωπος νὰ περάσῃ στὴν ἀληθινὴ γνώσι. Οἱ πρώτοι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀνεκάλυψαν τότε ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ φτάσῃ στὴ γνώσι τῶν ὄντων, ὅταν πάσῃ νὰ εἶναι αἰχμάλωτος τῶν δεδομένων τῶν αἰσθησῶν, καὶ ὑποβάλλῃ τὰ πάντα στὴ βάσανο τοῦ νοῦ· ὅταν μὲ ἄλλα λόγια ἀπὸ τὴν αἰσθησι περάσῃ στὴ νόησι, ἀπὸ τὸ «ὄτι», τὴν ἀπλὴ ἐμπειρικὴν, καὶ ἀβασάνιστην δηλαδὴ μὲ τὰ μάτια τοῦ νοῦ. Ἡ θεωρία (contemplation) εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ θεωρητικὴ στάσι τοῦ νοῦ ἦταν, εἶναι, καὶ πάντα θὰ εἶναι ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας. Καὶ ἐπιτελεῖται ἡ θεωρία,

ὅταν ὁ νοῦς «αὐτὸς καθ' αὐτὸν» βλέπῃ τὰ ὄντα «αὐτὰ καθ' αὐτὰ». Εἶναι οἱ ἀγαπημένες ἐκφράσεις τοῦ Πλάτωνος, τὶς ὁποῖες δὲν κουράζεται νὰ ἐπαναλαμβάνῃ καὶ νὰ ἀναπτύσῃ. Ἡ θεωρία, ἔτσι ἰδωμένη, εἶναι ἡ ὥρα ὅπου ὁ ἄνθρωπος πάει νὰ γίνῃ, γίνεται ἄλλος πνεῦμα. Γιατὶ τότε ὁ νοῦς «αὐτὸς καθ' αὐτὸν», ἔξω ἀπὸ κάθε ξένη πρὸς αὐτὸν ἐπίδραση, βλέπει ἢ προσπαθεῖ νὰ δῇ τὰ ὄντα «αὐτὰ καθ' αὐτὰ», βλέπει δηλαδή, ἢ πιστεύει ὅτι βλέπει τὴν οὐσίαν τους, αὐτὴν καὶ μόνην, ἔξω ἀπὸ κάθε τι ξένο πρὸς αὐτήν. Ἐπιγραμματικῆ εἶναι ἡ διατύπωση πού ἔδωσε ὁ Πλάτων γιὰ τὶς προϋποθέσεις τῆς θεωρίας. Κάθε φιλόσοφος καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερα, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντικρούη τὶς πλατωνικὰς προϋποθέσεις, ὅπως λ.χ. ὁ σύγχρονός μας Μπέρξων (Bergson) καὶ οἱ μυστικοὶ πού βλέπουν τὸ νοῦ ὡς χρησιμοθηρικὸ ὄργανο, ὄχι ὡς ὄργανο γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἢ οἱ ὑπαρξιστὲς, πού ἀντιπροβάλλουν στὴ νόηση τὴν «ὑπαρξῆ», καὶ τότε στὸ βάθος αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ἀκολουθοῦν, γιατί ὅ,τι μᾶς λένε εἶναι προῖον θεωρίας, τῆς θεωρητικῆς πορείας μὲ τὴν ὁποία φτάνουν ἢ θεμελιώνουν τὶς θέσεις πού ἀποδέχονται. Αἰχμάλωτος τῶν αἰσθήσεων ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀνακάλυψαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀκολουθοῦσεν ἓνα δρόμο ξένο πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἓνα δρόμο πού δὲ θὰ τὸν ἔφερνε στὴν ἱκανοποίηση τῆς «ὀρέξεως τοῦ εἰδέναι», στὴν πραγμάτωση τοῦ πνευματικοῦ προσώπου, ἢ ἀπλούστερα δὲν θὰ τοῦ παρουσίαζε τὸν ἄνθρωπο ὡς πρόσωπο. Μὲ τὴ θεωρητικὴ τῶρα στάση καὶ τὶς οὐσιαστικὰς τῆς προϋποθέσεις, δὲν ἄργησε νὰ συνειδητοποιήσῃ πόσο «δυσθήρατος» εἶναι ἡ ἀλήθεια. Γιατὶ ὁ «αὐτὸς καθ' αὐτὸν» νοῦς καὶ τὰ «αὐτὰ καθ' αὐτὰ» ὄντα εἶναι δύσκολα ἐπιτεύγματα. Εἶναι καὶ τὰ δυὸ ἀποτελέσματα ἀπομονωτικῆς ἐνέργειας. Στὸν κόσμον, ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ, τίποτε δὲν εἶναι μόνο του· γιὰ τοῦτο ἡ ἀπομονωτικὴ ἐνέργεια πού εἶναι ἡ ρίζα γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴ σύνθεσίν της εἶναι ἡ δυσκολώτερη· ὅταν ὁ νοῦς ἀπομονώσῃ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ κάθε τι πού δὲν εἶναι νοῦς, συλλαμβάνει τὸ ἴδιον ποιόν του ὅπως εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἔτσι γνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του· τὸ ἴδιο καὶ ὅταν ἀπομονώσῃ ἓνα ὄν, ἢ τὸ ὄν γενικὰ ἀπὸ κάθε τι ξένο πρὸς αὐτό, τὸ «ἴδιον ποιόν» του συλλαμβάνει καὶ ἔτσι τὸ γνωρίζει. Ἀλλὰ ἡ ἀπομόνωση εἶναι μιὰ ἐνέργεια πού δὲν ὀλοκληρώνεται διὰ μιᾶς, τὴ φτάνομε, ἀν τὴ φτάνομε, κατὰ στάδια.

Ἐνόμασα δύσκολα ἐπιτεύγματα τὶς προϋποθέσεις τῆς θεωρίας· δὲν εἶναι ἀπλῶς δύσκολα, ἀλλὰ ἀνέφικτα, στὸ βάθος ἰδεατὰ τέρατα τοῦ ἐπιπλοῦ δρόμου πού προβάλλει τὸ πνεῦμα στὸν ἑαυτὸ του, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς πνευματικῆς του οὐσίας. Δὲ μᾶς τρομάζει αὐτὸ σήμερα· πλοῦσια εἶναι ἡ συναίσθησις, καὶ κάθε μέρα καὶ περισσότερο πλουτίζεται, ὅτι ἡ πορεία τοῦ πνεύματος γίνεται μέσα στὸν κόσμον τοῦ ἀπειροῦ. Σὲ κάθε κατεύθυνση, σὲ κάθε θέμα ξέρει σήμερα τὸ πνεῦμα νὰ ἀνακαλύπτῃ τὸ ἀπειρο, ἀλλὰ ξέρει καὶ νὰ ἀναστρέφεται μαζί του. Στὴ στροφή τοῦ νοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του καὶ στὴ στροφή του πρὸς τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα γιὰ νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν τους μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι συμπυκνώνεται ὅλη ἡ γνωστικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπαραίτητες καὶ οἱ δυὸ πορεῖες, βοηθοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ ἀποβλέπουν σὲ ἓνα καὶ μόνο τέρας, τὴ γνώση, τὴν ἀλήθειαν· κάθε φιλόσοφος, κάθε ἐποχὴ πραγματώνει ὀρισμένο τμήμα στὶς διὸ αὐτὲς πορεῖες, ἀνακαλύπτει κατὰ ὀρισμένον τρόπο τὴν πνευματικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ λύνει, ἢ δέχεται ὅτι λύνει ὀρισμένα προβλήματα τοῦ ὄντος, τοῦ κόσμου τῶν ὄντων. Θὰ ὀνομάσωμε ὅμως ὅλο τοῦτο τὸ ἔργον φιλοσοφία; Τότε τί μένει γιὰ

τὴν ἐπιστήμη ; Ἐγγίζομε ἐδῶ τὸ πρόβλημα τῶν ὁρίων, ἢ καλύτερα τοῦ νοήματος τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁξύτατη μορφή πῆρε τὸ πρόβλημα τοῦτο κυρίως κατὰ τὴ συζήτηση ποῦ ἔγινε στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καὶ συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ δικοῦ μας, μὲ σπουδαῖες ἐπεκτάσεις ὡς τὶς ἡμέρες μας. Κύρια ἀφορμὴ στὴ συζήτηση, ποῦ πῆρε τὴ μορφή ἀντιδικίας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἔδωσαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ. Μὲ ἀπόλυτη καὶ ἀφελῆ πίστη στὴν ἐπιστήμη, ὅπως τὴν ἀσκοῦσαν, τὴ θετικὴ ἐπιστήμη, διακήρυξαν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι περιττή, κάτι περισσότερο, ὅτι εἶναι κενή, χωρὶς θέμα, μιὰ φλυαρία, ποῦ δὲν ὀδηγεῖ πουθενά, κάτι τὸ ἐντελῶς ὑποκειμενικό. Καὶ καλοῦσαν τοὺς φιλοσόφους ἢ νὰ πάψουν νὰ φιλοσοφοῦν, ἢ, ἂν θέλουν νὰ κάμουν ὠφέλιμο ἔργο, νὰ δώσουν στὰ θέματά τους τὴν ἐπιστημονικὴ μορφή ποῦ ἐκεῖνοι ἀκολουθοῦσαν, νὰ κάμουν τὴ φιλοσοφία θετικὴ ἐπιστήμη. Ἀρκετοὶ φιλόσοφοι, ἀλήθεια, ποῦ ὅπως τοὺς κατηγορεῖ ὁ Νίτσε, ντρέπονταν κάτω ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῶν ἐπιστημονιστῶν, νὰ λένε ὅτι εἶναι φιλόσοφοι, ἐπιχείρησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴ συνταγὴ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ἐπεξεργάστηκαν μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑνα-
 βασικό πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας, τὴ θεωρία τῆς γνώσεως, καὶ κατήρτισαν τὴ γνωσιολογία. Αὐτὸς ὁ ἀφελής, μονοκόμματος καὶ δογματικὸς ἔλεγχος τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονιστὰς, αὐτὴ ἡ μονομερὴς καὶ φτωχὴ ἀντίληψη γὰ τὸ πνευματικὸ γενικὰ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου—τὶς συνέπειές της ἀκόμα τὶς ὑφιστάμεθα—ἔδωσε ἀργότερα σὲ πολλοὺς ἀφορμὴ νὰ ὀνομάσουν ἡλίθιο τὸν 19ο αἰώνα. Ἡλίθιος βέβαια δὲν εἶναι, πολλὰ καλὰ τοῦ ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ τὸ θέμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα ἀποτελεῖ, ἀλήθεια, ἕνα μεγάλο λάθος. Μὲ τὴν ἀνασκευὴ τῶν θέσεων τῶν ἐπιστημονιστῶν ποῦ ἄρχισεν ἀμέσως καὶ βάσταξε πολλὰ χρόνια, κάνει τὴν ἐμφάνισή της μιὰ γόνιμη πνευματικὴ ἀναγέννηση, ποῦ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες καὶ ἀποφασιστικότερες τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνασκευὴ ὀδήγησε σὲ βαθύτερο καὶ οὐσιαστικώτερο ἀντίκρουσμα τοῦ τι εἶναι φιλοσοφία καὶ τι εἶναι ἐπιστήμη· ἔκαμε πολὺ κριτικώτερο—ἀρκετὰ κριτικό—ποτὲ ἴσως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι—τὸ βάδισμα τοῦ νοῦ, τὸ ἀποδογματίσει σὲ θαυμαστό βαθμό. Θὰ σταματήσω στὸ σημαντικὸ αὐτὸ γεγονός γιατί, ἂν καταφέρω νὰ παρουσιάσω σωστὰ τὴ σημασία του, θὰ ἔχω ἐξαντλήσει τὸ θέμα μου. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἄνοιξε τοὺς ὁρίζοντες, ὀργάνωσε τὴν κατεύθυνση ποῦ καὶ σήμερα χαρακτηρίζει τὴν πνευματικὴ μας πορεία.

Μιλῆσαμε γιὰ ἀντιδικία φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης· στὴν πραγματικότητά βέβαια δὲν πρόκειται γι' αὐτό· ἐκεῖνοι ποῦ ἀντιδικοῦσαν δὲν ἦταν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἀνθρώποι μὲ διαφορετικὲς γνώμες γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη. Ὅλοι οἱ ἐπιστημονιστὲς ἐχώριζαν, σχεδὸν ἀπόλυτα, τὴ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, καταδικάζαν ἀπόλυτα τὴ μιὰ, τὴ φιλοσοφία, καὶ ἐπιδαψίλευαν ὅλους τοὺς ἐπαίνους στὴν ἐπιστήμη, ποῦ ἦτάν, ἔλεγαν, ἡ μόνη πηγὴ γιὰ τὴν ἀλήθεια. Μὲ ὅση μαχητικὴ παλαιότερα, ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ δῶ, χτυποῦσαν οἱ φιλόσοφοι τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποδεσμεύσιν τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ ζυγὸ, ὅπως ἔλεγαν, τῆς θεολογίας, δὲν ἤθελαν πιά τὴ φιλοσοφία θεράπαινα τῆς θεολογίας, ἀλλὰ αὐτόνομη, μὲ τὴν ἴδια τώρα οἱ ἐπιστημονιστὲς κηρύσσουν τὴν ἀνεξαρτησία, τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν κηδεμονία καὶ τὰ δεσμὰ τῆς φιλοσοφίας.

Προχωρούν περισσότερο, κηρύσσουν τὴ χρεωκοπία τῆς φιλοσοφίας. Στὴν πρώτη περίπτωση, με ἀρχηγέτη τὸν Ντεκάρτ (Descartes), ἡ φιλοσοφία, ἀλήθεια, κατώρθωσε νὰ θεμελιώσῃ τὴν αὐτονομία της, με τρόπο ὅμως πού δὲν τῆς ἐκκλινε τοὺς χώρους τῆς μεταφυσικῆς. Ἰσα ἴσα μεταφυσικὴ ἦταν στὸ μέγιστο μέρος της ἡ θεμελίωση τῆς φιλοσοφίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐκεῖνο πού ἀρνήθηεν ἀνεπιφύλακτα ἡ ratio, ὁ καρτεσιανὸς λόγος, καὶ γενικὰ ὁ λόγος τῆς αὐτόνομης φιλοσοφίας, ἦταν οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν συνδρομὴ τῆς πίστεως, ὅπως τὴ δούλεψαν οἱ μακροὶ αἰῶνες τῆς χριστιανικῆς σκέψης. Μὲ αὐτὰ τὰ ἀκριβὰ λύτρα πλήρωσεν ἡ φιλοσοφία τότε τὴν αὐτονομία της. Ἡ θεολογία βέβαια, ἡ θεωρητικὴ πορεία πού τὴ χειραγωγεῖ ἡ πίστη καὶ ἀνιχνεύει τοὺς δρόμους ὅπου ἀκολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ πραγματώσῃ τὴν μετουσία του πρὸς τὸ θεῖο, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴ σωτηρία του, δὲν ἔπαψε νὰ ὑπάρχῃ. Μόνο πού τώρα, παράλληλα πρὸς αὐτὴν πορεύεται καὶ ἡ αὐτόνομη φιλοσοφία, ἡ «θύραθεν», ὅπως τὴν ὀνόμαζαν στοὺς παλαιοὺς καιροὺς οἱ χριστιανοὶ πατέρες. Στὴ δεύτερη περίπτωση, ἐκεῖνο πού κατ' ἔξοχὴν ἐνοχλεῖ τοὺς ἐπιστημονιστὲς εἶναι ἡ μεταφυσικὴ στάσις τῆς φιλοσοφίας, αὐτὸ πού θὰ λέγαμε ἡ μεταφυσικὴ τῆς πίστεως ἀπ' αὐτὴν ἐπιζητοῦν νὰ ἀπαλλάξουν τὴν ἐπιστήμη. Δὲν δέχονται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο μεταφυσικό· ἐπειδὴ θεωροῦν ἄχρηστη, κενὴ τὴ φιλοσοφία, γι' αὐτὸ κηρύσσουν τὴν χρεωκοπία της· ἔτσι στὸ βάθος κηρύσσουν τὴ χρεωκοπία τῆς μεταφυσικῆς. Γιατὶ δέχονται ὅπως εἶπεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, Αὐγουστος Κόντ, ὅτι ἐκεῖνο πού ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ εἶναι μόνο τὰ φαινόμενα καὶ οἱ σχέσεις των. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, εἶπε ὁ Κόντ, ἕνας καθαρὸς καθρέφτης, πού μόνο αὐτὰ μπορεῖ νὰ συλλάβῃ, τὰ φαινόμενα καὶ τὶς σχέσεις των, καὶ νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους πού τὰ διέπουν. Μὲ κατηγορηματικὸ τρόπο καὶ ὁ Κόντ καὶ οἱ ὄπαδοί του ἐγκαταλείπουν τὴν ὄντολογία, τὴ θεώρησι «τοῦ ὄντος ἢ ὄν», ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ στρέφονται ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴν πραγματογνωσία, πρὸς τὴν ἔρευνα τῶν σταθερῶν σχέσεων τῶν φαινομένων· πραγματολογικό, λέγουν, εἶναι, καὶ αὐτὸ μόνο μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ βάδισμα τῆς γνώσης. Μὲ τοὺς ἐπιστημονιστὲς τὸ κίνημα τοῦ Ντεκάρτ φτάνει στὴν ἀκρότατη σχηματικὴ ἀπόληξή του· τὸ πνεῦμα στραμμένο ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὸ ἀντικείμενο, πάει νὰ ξεχάσῃ στὸ τέλος τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὴ φύση του. Ὅτι βέβαια, ὅταν ἐξετάζῃ τὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἀκούῃ ὅσο γίνεται πιστότερα τὴ δική τους φωνή, γιὰ νὰ συλλάβῃ τὶς σταθερὲς τοὺς σχέσεις, τοὺς νόμους, ὅπως λέγει, ὅπου τὰ διέπουν, αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο Ἀλλὰ τὴ δική του φωνὴ τὸ πνεῦμα δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀκούῃ; Καὶ εἶναι τὸ πνεῦμα ἕνας ἀπογραφεὸς τῆς φωνῆς τῶν ἀντικειμένων, ἕνας καθαρὸς καθρέφτης μόνο; Ἀπογράφει μόνο, δὲν συνθέτει; Καὶ ἡ σύνθεσις δὲν εἶναι στὸ βάθος μιὰ δημιουργικὴ, ἐνεργητικὴ στάσις; Δὲν θὰ ἀναρωτηθῇ τὸ πνεῦμα τί νόημα ἔχει τὸ ἔργο του; Δὲν εἶναι τὸ ἴδιο, ἂν ὄχι περισσότερο ἀπαραίτητο, νὰ ἀναστοχάζεται τὸ ἔργο του, νὰ ἐλέγχῃ τὸν ἑαυτό του σὲ κάθε βῆμα, νὰ συνειδητοποιῇ τοὺς δρόμους πού ἀκολουθεῖ, νὰ βαθαινῇ τὸ νόημά τους, νὰ βαθαινῇ τὴ γνωριμία με τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του; Κοντὰ σ' αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ πολῦτιμα ἐρωτήματα, πού προκάλεσεν ἡ πολεμικὴ τῶν ἐπιστημονιστῶν, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστημονικὴ τοποθέτησί των, ἔδωσαν λαβὴ σὲ πλούσιο ἔλεγχον τοῦ νοήματος τῆς ἐπιστήμης. Ὅσο κι' ἂν ἰσχυρίζονται οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες ὅτι τὸ ἔργο

τους δὲν ἔχει καμμιά σχέση με τὴ μεταφυσική, ὅτι ἀγνοοῦν, δὲν παραδέχονται δηλαδὴ τὴ μεταφυσική, δὲν χρειάζεται πολὺς κόπος γιὰ νὰ τοὺς δείξῃ κανεὶς ὅτι, εἴτε τὸ θέλουν εἴτε ὄχι, τὸ ἔργο τους στηρίζεται ἐπάνω σὲ προϋποθέσεις ποὺ στὸ βάθος εἶναι μεταφυσικές. Ὅτι ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴ μεταφυσική τους πίστη. Ἐνα ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ γονιμώτερα πορίσματα στὰ ὁποῖα ὀδήγησεν ἡ διερεύνηση τῶν αἰτιάσεων τῶν ἐπιστημονιστῶν κατὰ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ βασικοῦ μέρους ποὺ κατέχει ἡ πίστη στὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, θρησκευτικῆ, μεταφυσικῆ, ἐπιστημονικῆ, πίστη βέβαια ποὺ τὴν ἐκπνευματώνει ὁ λόγος. Δὲν μᾶς ξενίζει πιά, οὔτε ἀντιφατικῆ, μᾶς φαίνεται ἡ περιφρημὴ ῥήσις τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας ὅτι ὁ λόγος χωρὶς πίστη εἶναι «ἄλογος». Ἡ διερεύνηση ποὺ ἔγινε στὸ βασικὸ τοῦτο ζήτημα, τὴν πίστη, σὲ ὅλες τὶς μορφές της, ἀποτελεῖ, πιστεύω, πολὺ σπουδαία συμβολὴ τῆς ἐποχῆς μας στὴν καλύτερη γνωριμία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὡς τόσο μένει πάντα ὁ μεγάλος μας ἀγνωστος.

Ἔτσι, στὴν περίπτωση τῶν θετικιστῶν, ἡ θέση των ὅτι ὁ νοῦς μόνο τὰ φαινόμενα καὶ τὶς σχέσεις των μπορεῖ νὰ συλλάβῃ, δείχνει ὅτι τὸ ἔργο τοῦ νοῦ περιγράφει κατὰ κάποιον τρόπο τὸ ὄντως ὄν, εἶναι μιὰ ἔκφρασή του· γιὰ ὅποιος μιᾶ γιὰ φαινόμενο δὲν ἀρνεῖται βέβαια τὸ ὄν, καὶ ὅποιος μιᾶ γιὰ σχέσεις φαινομένων προϋποθέτει ιδιότητες καὶ οὐσία τῶν ὄντων. Ἐνας διάσημος μάλιστα μαθητὴς τοῦ Κόντ, ὁ φιλόλογος καὶ φιλόσοφος Littré μιᾶ μὲ ἀπερίφραστο, ὅσο καὶ παραστατικὸν τρόπο γιὰ τὸ ὄντως ὄν, γιὰ ὅ,τι εἶναι ἡ θεωρεῖται ἀπρόσιτο, (inaccessible). «Ἀπρόσιτο, λέγει, δὲν σημαίνει τὸ μηδέν, τὸ ἀνύπαρκτο. Ἀπεναντίας, εἶναι τὸ ἀπρόσιτο ἕνας ὠκεανὸς ποὺ χτυπᾷ τὴν ὄχθη μας, ἐμεῖς ὅμως οὔτε λέμβο οὔτε πλοιάριο διαθέτομε γιὰ νὰ τὸν διασχίσωμε· ὡστόσο ἡ θέα του εἶναι καθαρὴ, τόσο καθαρὴ, τόσο λαμπερὴ ὅσο καὶ τρομερὴ». Συγκλονιστικὴ ἀλλὰ καὶ πόσο ἀποκαλυπτικὴ εἶναι γιὰ τὸν ἀνθρώπο ἀλήθεια, ἡ βαθεῖα συναίσθησις ὅτι ὀλοῦθε τὸν κυκλώνει ὁ ὠκεανὸς τοῦ ἀγνώστου. Ἐπίμονα χτυπᾷ ὁ ὠκεανὸς τὴν ὄχθη του, ὁ ἀνθρώπος τὸν βλέπει, τὸν βλέπει καθαρὰ καθαρὰ. Πῶς μπορεῖ νὰ δεχτῆ κανεὶς ὅτι μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς ὁ μόνος δρόμος ποὺ μένει στὸ πνεῦμα εἶναι ὁ δρόμος τῶν θετικῶν; Ἄλλα διδάσκει ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος, ἡ ἀρχαιότερη καὶ ἡ σύγχρονη. Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἀναφέρω μερικά. Ἄγωνία διεγείρει τὴν ψυχὴ ἡ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ ὠκεανοῦ τοῦ ἀγνώστου. Ὁ ἀπαισιόδοξος ἀναφωνεῖ ἐπιγραμματικὰ *ignoramus et ignorabimus* (1)· εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ ἀπόλυτου ἀγνωστικισμοῦ. Ἄλλὰ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος εὐτυχῶς δὲν σταματᾷ. Ὅσο ἄπειρο εἶναι τὸ ἀγνωστο ποὺ μᾶς κυκλώνει, τόσο ἄπειρη εἶναι καὶ ἀπροσμέτρητη, γιὰ ὅχι, καὶ ἡ δημιουργικότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι κάθε φορὰ ποὺ ὁ στοχασμὸς ἔθεσε τέρατα, ὅρια ποὺ τὰ θεώρησε ἀξεπέραστα, πρὶν περᾶσι πολὺς καιρὸς, —κι' ὅταν ἀκόμη πέρασαν κάποτε καὶ αἰῶνες, δὲν εἶναι κι' αὐτοὶ πολὺ γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου, —πρὶν λοιπὸν περᾶσι πολὺς καιρὸς τὸ πνεῦμα βρῆκε δρόμο νὰ παραμερίσῃ τὰ ὅρια, νὰ χύσῃ τὸ φῶς του πρὸς τὰ πέρα. Ἔτσι, ἀδιανόητο γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἔλληνας τὸ ἄπειρο, συνώνυμο τοῦ χάους, τῆς ἀμετρίας, εἶναι σήμερον τόσο οἰκεία ἔννοια στὴ σκέψιν μας, τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν θεολογικὴν· πρώτη μάλιστα

1) Ἄγνοοῦμε καὶ θὰ ἀγνοοῦμε.

αὐτὴ τὸ κατέκτησε: «Ἀπερινόητον καὶ δυσθεώρητον τὸ θεῖον», δέχονται οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ, «τοῦτο πάντως καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἡ ἀπειρία», λέγει ὁ Ναζιανζηνός. Μπορεῖ λοιπὸν νὰ τρομάξει τὸ πνεῦμα μπροστὰ στὸν ὠκεανὸ τοῦ ἀγνώστου, μπορεῖ νὰ ρίχνει καὶ φωνές ἀπελπισμοῦ, ἀλλὰ δὲν σταματᾷ πολὺ σ' αὐτές, δὲν σβύνει εὐτυχῶς ἢ φωνὴ του. Τὸ ἀγνώστο δὲν τρομάζει μόνο, ἀλλὰ καὶ τὸ οἰστορηλατεῖ, καὶ πολλαπλασιάζει τὴν ἔφεσή του γιὰ τὴ γνώση, τὴν κάνει «ἄληκτον», ἀσταμάτητη, ὅπως εἶπεν ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλεῖου. Μὲ μιὰ δεξιάτη κριτικὴ ἀνάλυση, ποὺ μένει πάντα πολὺ ἐπίκαιρη, διαπίστωσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὅτι οἱ ἔννοιες καὶ οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιοῦμε εἶναι μακρογνῆς ἀναλογίαι, ἀπλῆς προσεγγίσεις, «σήμεντρά τινα καὶ χαρακτῆρες, ὄνομα ἐνδεικτικόν», χωρὶς ποτὲ νὰ φτάνουν τὸ ἀντικείμενό τους.

Ἄνάμεσα στὴ σκέψη καὶ τὸ ἀντικείμενο ὑπάρχει, λέγει, ἡ ἴδια ἄβυσσος ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ λόγος, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἔννοια, καὶ τὴ σκέψη. Ὁ λόγος γενικὰ τῆς δημιουργίας καὶ ἡ οὐσία τῶν ὄντων μᾶς εἶναι ἀγνώστα γιὰ πάντα. Ὅ,τι κ' ἂν βλέπῃ ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ πλάσμα, τὸ δημιούργημα, μὲ τὰ δικὰ του μέτρα, τὸν ἑαυτό του, συμπεραίνει ὁ Νύσσης, βλέπει. Ἀπόλυτος ἀγνωστικισμὸς θὰ πῆτε· ναι, ἀλλὰ ἐδῶ ἀκριβῶς ἀνοίγει ὁ δρόμος, κατὰ τὸν Γρηγόριο, γιὰ τὴν ἀληθινὴ γνώση καὶ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί, ὅταν ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιήσῃ τὰ ὅρια τῆς καταληπτικότητός του, τότε, λέγει, βρίσκεται στὸ μεταίχμιό τῆς δημιουργίας καὶ τοῦ Θεοῦ. Τότε ἀνάβει μέσα του ἡ «ἄληκτος ἔφεσις» νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια τῆς δημιουργίας καὶ ἡ ψυχὴ βρίσκει τὴν ἀνάπαυσή της μόνο μέσα στὸ ἄπειρο, στὸ ἀπόλυτο. Πετᾷ πρὸς τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὄντος, τὸ Θεό, καὶ ὅσο περισσότερο τὸν πλησιάζει, τόσο περισσότερο φωτισμένη ἀπὸ τὸ φῶς ἐκείνου «κατὰ τινα ἀναλογίαν εἰς γνῶσιν ἔρχεται». Σᾶς ἀνέφερα τὸ δρόμο ποὺ ἀνοίξεν ὁ ἀγνωστικισμὸς στὴ σκέψη τοῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ποὺ μὲ τὴ στάση του αὐτὴ ἔγινεν ὁ κύριος θεμελιωτῆς τοῦ χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ. Μυστικὴ στὸ βάθος πορεία ἀντινοησιαρχικὴ ἀκολούθησε καὶ στοὺς χρόνους μας ὁ Γάλλος Μπέρξων (Bergson), γιὰ νὰ διαπλεύσῃ τὸν ὠκεανὸ τοῦ ἀγνώστου. Ἡ νόηση, εἶπεν, ὁ νοῦς εἶναι μέσο χρησιμοθηρικόν, δὲν εἶναι ὄργανο γιὰ τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων τὴ συλλαμβάνομε, τὴ ζοῦμε μὲ ἄλλη δύναμη τῆς ψυχῆς μας, τὴ διαίσθηση (intuition).

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνο ὁ ὠκεανὸς τοῦ ἀγνώστου ποὺ προκαλεῖ δέος καὶ ἀγωνία στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνικανοποίητη τὴν ἀφήνει ὁ μηχανικὸς, μονοκόμματος, δογματικὸς καὶ σχηματικὸς ντετερμινισμὸς ποὺ μὲ τοὺς ἄτεγκτους νόμους του διακηρύσσουν οἱ ἐπιστημονιστῆς ὅτι ἐξηγοῦν τὸ ν κ ὀ σ μ ο. Ἡ ἴδια νομοτέλεια, πιστεύουν, διέπει τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, τὴ ζωὴ καὶ τὴ συνείδηση· ἡ ἀδιάσπαστη ἀλληλουχία μέσα στὴν ὁποία βρίσκονται καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ κόσμοι, ἐπιτρέπει κατ' αὐτοὺς στὸ πνεῦμα νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλον καὶ νὰ συλλάβῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ μὲ λίγους γενικώτατους νόμους τὴν ἀπέραντη ποικιλία τοῦ εἶναι. Μπροστὰ σ' αὐτὲς τὶς ἀπλουστευτικῆς, ποὺ ἀποδείχθηκαν καὶ αὐθαίρετες κατασκευές, ἔβλεπεν ὁ ἄνθρωπος τὴ θέση ὅχι μόνο τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνείδησης νὰ τὴν πέρνῃ ἕνα δίχτυ σχέσεων, ἕνα πλέγμα νόμων, ποὺ μὲ τὴν ἀτεγκτὴ, λογικὴ, ἀπρόσωπη ἀναγκαιότητά του φάνταζε σὰν νέα μορφή τῆς μοίρας τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων, τῆς μοίρας ποὺ ὑποταγμένοι τῆς εἶναι

και οι άνθρωποι και οι θεοί. Όταν ο άνθρωπος διαπίστωσε πόσο απογυμνώνεται και ο Ίδιος, το υποκείμενο, από τη μονοκόμματη τούτη κατεύθυνση, έννοιωσε βαθύτατα ανικανοποίητο τον έαυτό του από το έργο τής νοήσεως· δέν ήταν, λοιπόν, σκέφτηκε ή νόηση προσωρισμένη να ίκανοποιήση τις κύριες έπιταγές του είναι του· οδηγεί αντίθετα στο άδειο, στο σχηματικό των έννοιών, εκμηδενίζει το πρόσωπο, την ύπαρξη. Ο ισχυρότερος βαθμός τής άγωνίας, όπως έπιγραμματικά έλεπεν ένας Βυζαντινός προγονός μας, ο Ίωάννης ο Δαμασκηνός, είναι ο φόβος «διαπτώσεως» από το είναι στο μη είναι, από το είναι στο μηδέν. Σε τέτοια άγώνια οδήγησεν έκλεκτά και ευαίσθητα πνεύματα ή μηχανιστική σύλληψη του συμπαγους από τους έπιστημονιστές. Έτσι ξεηγείται, νομίζω, ή με νέα όρμη άναβίωση τής υπαρξιακής φιλοσοφίας, που ή εμφάνισή της στην Ιστορία του πνεύματος κάθε φορά, κάνει συνειδητό το ανικανοποίητο στο όποιο οδηγεί ο λόγος, ή νόηση· σημαδεύει την άγώνια για τη διάσωση, όχι τόσο για την κατανόηση του είναι : «όρωμεν, λέγει πολύ πριν από τους νεώτερους υπαρξιστές ο Γρηγόριος ο Νύσσης, «όρωμεν (δέν) και πάσαν την ανθρώπινη σπουδήν προς τούτο βλέπουσαν, όπως αν έν τω ζην διαμένομεν» (1). Στη νόηση οι υπαρξιστές γενικά αντιπροβάλλουν, όπως είπαμε, την ύπαρξη· αυτήν μελετούν, αυτήν βαθαίνουν, αυτήν προσπαθούν να σώσουν· στα ένδοτέρα της ανακαλύπτουν την περιοχή τής έλευθερίας, που αποδεσμεύει τον άνθρωπο από την αιχμαλωσία των έννοιών και των νόμων και θέλει να τον ξανακάνη έλεύθερο, αυτόνομο, νομοθέτη, «αυτοργόν», όπως είπεν ο Σωκράτης, τής ζωής του. Καλό είναι να υπενθυμίσω ότι ο υπαρξισμός, ως σωτηρία του ανθρώπου, είναι ή πολύτιμη, ή νέα εισφορά που προσεκόμισεν ο Χριστιανισμός στον άγρο του πνεύματος. Άπέναντι στις πλατωνικές ιδέες, τους άφηρημένους· ήθικούς νόμους, έστησεν ο Χριστιανισμός το πρόσωπο του Θεού και το πρόσωπο του ανθρώπου· τον συγκεκριμένο άνθρωπο, τον κάθε άνθρωπο, ταπεινό ή ευγενή, πλούσιο ή πένητα, σοφό ή άμαθι· σε όλους, τέκνα του Θεού, θέλει να άνοιξη το δρόμο τής σωτηρίας· να τους κάμη να σώσουν την ύπαρξή τους, να περάσουν στην άθανασία, ανακαλύπτοντας την μετουσία τους στο θείο. Ύψηλές και βαθύτατες είναι οι θεωρίες που διατύπωσαν οι όρθόδοξοι πατέρες, όπως ο Ναζιανζηνός και ο Νύσσης για το δρόμο που οδηγεί στη σωτηρία, για την όρθη άνθρωπογνωσία. Τέτοια ή πρώτη ρίζα του υπαρξισμού. Στους χρόνους μας παρουσίασε ποικίλες μορφές από λογής άφορησεις. Όπως όμως πολύ όρθά παρατήρησε τελευταία ο Παπανούτσος, κοινό είναι το υπόβαθρο όλων αυτών των μορφών : «Και αυτή άκόμη, λέγει, ή υπαρξιακή φιλοσοφία των «άθένων» (του Heidegger και του Sartre δηλαδή) κρύβει στα βάθη της έναν άνομολόγητο, αλλά άπαραγνώριστο θρησκευτικό παλμό».

Όπως βλέπομε, το ανικανοποίητο και ή άγώνια που δημιούργησεν ή έπιστημονική κατεύθυνση των έπιστημονιστών, οι άτέλειές της οίστηλάτησαν και τόνωσαν το πνεύμα προς· πλήθος νέες φιλοσοφικές συνθέσεις, νοησιαρχικές ή αντινοησιαρχικές, υπαρξιακές και άλλες. Η φιλοσοφία εύτυχώς δέν έσίγησε. Άλλά τα περισσότερα όπλα έναντιον τής φιλοσοφίας τα άντλούσαν οι έπιστημονιστές άκριβώς από την ύπαρξη των πολλών φιλοσοφικών σχολών και

1) Έλληνική πατρολογία Migne 46,13 A.

συστημάτων. Φλυαρία, έλεγαν, είναι ή φιλοσοφία, άφοῦ σέ όλα τὰ ζητήματα πού τήν άπασχολοῦν δέν έχει νά δώση άπάντηση, όπως ή έπιστήμη, αλλά άπαντήσεις. Πολύ γόνιμη στάθηκεν ή συζήτηση πού έγινε γύρω σ' αὐτό τὸ θέμα, όπου άλλοι τόνισαν παραπάνω άπό ὅσο έπρεπε τὸν υποκειμενικό χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας, καί άλλοι τὸν αντικειμενικό. Έχει βέβαια μιὰ υποκειμενικότητα ή φιλοσοφία, προσπαθεῖ ὅμως νά εἶναι ή υποκειμενικότητά της πέρα άπό τὸ συγκεκριμένο άτομικό πρόσωπο, νά εἶναι εκείνη πού σέ τελευταία ανάλυση δέν απουσιάζει άπό καμμιά πνευματική ενέργεια τοῦ ανθρώπου, εκείνη πού πηγάζει άπό τὴ φύση τοῦ πνεύματος, όπου εἶναι δημιουργικό υποκείμενο, ὄχι καθαρός καθρέφτης. Πιὸ πέρα ή φιλοσοφία τὴν υποκειμενικότητα αὐτὴ τὴν εκφράζει στὴ γενικότερη σύνθεση όπου προσπαθεῖ νά συλλάβη τὴν ενότητα, πού δένει, πού διέπει ὅλους τοὺς τομεῖς, όλα τὰ ενεργήματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, νά δείξη τοὺς ἄρμούς της, νά τις δικαιώση, νά συνδέση τέλος τὴ θεωρία με τὴν πράξη. Χωρὶς ενότητα τί νόημα θὰ εἶχε τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ανθρώπου; Πόσο μονοκόμματη, πόσο δογματική εἶναι ή στάση τοῦ ανθρώπου, όταν μπροστά στὴν ὑπαρξη τῶν πολλῶν φιλοσοφικῶν συνθέσεων δέν ξαφνιαζεται άπλῶς, αλλά καταδικάζει ὡς ἄχρηστη τὴν ὑπέρτατη αὐτὴ συνθετικὴ ενέργεια με τὴν ὁποία ὁ άνθρωπος νοῦς άποπειράται νά ἀγκαλιάζη τὸ ἔργο του στὸ σύνολό του! Δέν βλέπει τοὺς διαδοχικούς ἀναβαθμούς, πού παρὰ τις πολλὲς άπαντήσεις, ἀποκαλύπτουν ὅλο καί βαθύτερα τὸν άνθρωπο στὸν ἑαυτό του, προβάλλουν νέα προβλήματα, ἀνοίγουν ὀρίζοντες, ὀδηγοῦν σέ σωστότερη συνείδηση τῆς ἰξίας τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τοῦ ανθρώπου καί τῶν ἀποτελεσμάτων του. Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ καί ἴσως πάνω ἀπ' αὐτὰ, ή ὑπαρξη τῶν πολλῶν συστημάτων δέν εκφράζει στὸ βάθος τὴν ἴδια τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, καί δέν ἀποτελεῖ μιὰ ἀσφαλῆ, ἴσως τὴν πιὸ ἀσφαλῆ ἐγγύησή του; Πόσο σωστὸ καί πόσο πολύτιμο εἶναι αὐτό, ἔχομε σήμερα τὴν πείρα, πείρα πικρὴ, ἀκριβὰ πληρωμένη νά τὸ σταθμίσωμε. Γιατὶ στὴν ἐποχὴ μας ἄνθρωποι, λίγοι ἢ πολλοί, ἀδιάφορο, ἔβαλαν στὸ πνευματικὸ ἔργο ἓνα στοιχεῖο ἐντελῶς ξένο πρὸς αὐτό, στοιχεῖο πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν ἄρνησή του, τὸ φανατισμό. Καί με ὄπλο τὸ φανατισμὸ θεμελιώσαν τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, όπου μιὰ καί μόνο ἐπιστημονική, ἢ φιλοσοφικὴ θεωρία ἀνακηρύσσεται μόνη πηγὴ τῆς ἀλήθειας· πηγὴ πού, ὡς πιστεύουν, έχει άπάντηση γιὰ όλα τὰ προβλήματα πού άπασχολοῦν τὴ ζωὴ καί τὸ πνεῦμα τοῦ ανθρώπου. Δημιουργήθηκεν ἔτσι καθεστῶς μονολιθικό, χωρὶς φιλοσοφικὰ συστήματα καί σχολές, ὅπου μόνη βασίλισσα θρονιάζεται ή μιὰ καί μόνη ἀλήθεια, δηλαδή ή θεωρία πού υἰοθετοῦν ὡς μόνη ἀληθινή. Δέν πρέπει ἐδῶ νά δοῦμε τὴν ἀπόληξη τοῦ πνεύματος με τὸ ὁποῖο οἱ ἐπιστημονιστὲς διακήρυτταν τὴ χρεωκοπία τῆς φιλοσοφίας καί ἐπιφύλασσαν μόνο στὴν ἐπιστήμη, τὴν ἐπιστήμη ὡς τὴν ἀσκοῦσαν ἐκεῖνοι, τὴν ἀλήθεια; Πῶς μπορεῖ ὅμως νά γίνη λόγος γιὰ ἀλήθεια, όταν ἀπουσιάζη ή μόνη ἐγγύησή της, ή οὐσία της, ή ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, ὁ διάλογος; Με τὴν ἐλευθερία τὸ πνεῦμα «ὅπου θέλει πνεῖ» τὴν ἀλήθεια τὴν ἀντικρῶζει, μόνο όταν μόνο του δεσμευτὸν τὸν ἑαυτό του, όταν αὐτοδεσμεύεται, όταν αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἐλεύθερο νά κρῖνη, νά ἐλέγχη.

Τὸν ἴδιο σχεδὸν καιρὸ όπου ή ἀγωνία καί τὸ δέος καί τὸ ἀνικανοποίητο πού σκόρπιζε ὁ ἐπιστημονισμὸς οἰστρηλατοῦσε τὸ δημιουργικὸ νοῦ σέ νέες φιλο-

σοφικὲς πτήσεις καὶ συνθέσεις, ἄλλοι πολλοὶ σοφοὶ ἀπὸ τὸν **Emile Boutroux** ἕως τὸν **Henri Poincaré** καὶ τὸν **Cassirer**, μὲ κύριο ὄπλο τὴν κριτικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ ἀφοσιώθηκαν σὲ νέα πολὺπλευρῆ διερεύνηση καὶ ἔλεγχο τῆς ἐπιστήμης. Ἐνα ἕνα μελέτησαν καὶ βάθυναν ὅλα τὰ θέματα ποῦ ἔθετεν ἐπὶ τάπητος ὁ ἐπιστημονισμὸς μὲ τὴ μορφή καὶ τὸν τόνο ποῦ ἔδινε στὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο, τὸ νόημα καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ ντετερμινισμοῦ, τὶς μεθόδους γενικὰ τῆς ἐπιστήμης, τὶς ὑποσχέσεις της καὶ τὰ ἐπιτεύγματά της. Τὸ ἔργο τους πρόσθεσε ἕνα καινούργιο καὶ πολὺτιμο κεφάλαιο στὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, τὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, τὴν ἐπιστημολογία. Δὲν θὰ ἀναπτύξω ἐδῶ τὴν πορεία καὶ τὶς μορφὲς ποῦ πῆρεν ἡ πολὺπλευρῆ αὐτὴ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης. Θὰ περιορισθῶ σὲ μερικὰ βασικὰ της πορίσματα. Ὁ ἐπιστημονισμὸς πίστευε, ὅπως εἶπαμε, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἕνα δίχτυ φαινομένων, δεμένων μὲ νόμους ἀκριβεῖς, ἀναγκαίους, νόμους μηχανικοῦς ποῦ δὲν ἀφήνουν κανένα περιθώριο οὔτε γιὰ τεολογικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου, οὔτε γιὰ ἐλευθερία. Ὁ **Boutroux** μὲ τὸ περίφημο ἔργο του «*De la contingence des lois de la nature*» ἔδειξε ὅτι ὁ κόσμος ἔχει στὴ φύση του ἕνα βαθμὸ συμπτωματοῦ, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθῆ στὰ συλλογιστικά μας πλαίσια καὶ μάλιστα στὰ πλαίσια τοῦ μηχανικοῦ ντετερμινισμοῦ. Ὅσο ἀνεβαίνομε, λέγει, στὴν ἱεραρχία τῶν βαθμῶν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὸ ἀτελέστερο πρὸς τὸ τελειότερο, τόσο αὐξάνει ἡ συμπτωματοκίτητα, ἡ ἐλευθερία. Ἔτσι ὅταν φτάσωμε στὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ ζωικὴ ἐνέργεια δὲν ἐπιδέχεται μέτρηση, γιὰτὶ εἶναι κάτι ποῦ ἔχει μέσα του ποιότητα, δὲν ὑποτάσσεται στὸν ἀριθμὸ, δὲ γίνεται ποσότητα. Μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ **Boutroux** καὶ ὄλων τῶν ἄλλων σοφῶν φάνηκαν τὰ κατάλοιπα ποῦ ἄφηνεν ἀνεξήγητα ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημονιστῶν ποῦ ἀποζητοῦσαν ἄλλη στάση τοῦ πνεύματος, τὴ φιλοσοφικὴ, τὴ μεταφυσικὴ, γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ κατανόησή τους· φάνηκε καθαρὰ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι αὐτάρκης· καὶ τὸ σπουδαιότερο, ἴσως, ἀποδογματίστηκε ἡ ἐπιστήμη καὶ ἀπέκτησε μιὰ πρωτογενῆ εὐελιξία ποῦ τῆς ἐπέτρεψε μὲ γενναῖα βήματα νὰ προχωρήσῃ στὰ ὑψηλὰ ἐπιτεύγματα τοῦ αἰῶνος μας, τὴ θεωρία τῶν κβάντα, τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ τόσα ἄλλα. «Ὅλα, ἔγραφε στὰ 1894 ὁ **Gaston Milhaud** (μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος) (1), ὅσα οἱ νόμοι τῆς νεώτερης ἐπιστήμης φαίνονται νὰ ὑποβάλλουν ὡς ἀντιφατικὰ πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθερίας, στὴν πραγματικότητα περιέχονται ὄχι μέσα στοὺς νόμους, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ γνώμη ἐκ τῶν προτέρων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τίποτε δὲν ξεφεύγει τὴν αἰτιοκρατία». Αὐτὸ εἶναι, λέγει, τὸ λάθος τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, καὶ εἶναι ἕνα δόγμα, ποῦ δείχνει τὸν ἀνθρωπομορφισμὸ τῆς ἐπιστήμης μας, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐπιστήμη μας δὲν εἶναι ὅσο ἀντικειμενικὴ φανιάζεται, εἶναι σὲ πολλὰ οὐσιώδη καὶ βασικὰ πλασμένη στὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὰ τὰ μέτρα πρέπει νὰ ξεπεράσῃ, γιὰ νὰ πλησιάσῃ ὀρθότερα τὰ μέτρα τοῦ φαινομένου, τοῦ ὄντος. Κύριο ἔργο της πρέπει νὰ ἔχη νὰ βαθύνῃ τὸ νόημα τῆς αἰτιοκρατίας μὲ τρόπο ποῦ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ περιλάβῃ ὅλο τὸν πλοῦτο τοῦ ὄντος. Μὲ τὸν γόνιμο αὐτὸ ἔλεγχο ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ἐξέφυγεν ὀριστικὰ τὴν ἀφελῆ ὑλοκρατία καὶ τὸν ἀφελῆ θετικισμὸ· εὐπλαστὴ καὶ εὐέλικτη, ὅσο ποτέ, προχωρεῖ μὲ ὅλο καὶ νέες ἐπιδόσεις στὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ κόσμου.

1) Στὸ ἔργο του *Essai sur les conditions et les limites de la certitude logique*.

καὶ χαίρεται τῇ δημιουργικῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ πνεύματος. Ὁ σοφὸς σήμερα πιστεύει ὅτι δὲν εἶναι ἕνας παθητικὸς καθρέφτης μέσα στὸν ὁποῖο καθρεφτίζονται τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ ἔχει κάποια ἐλευθερία κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἔργου του, αὐτὴν ποὺ ὀφείλεται στὴ φύση τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ ἀποκαλύπτεται ὄχι ξένη πρὸς κάποια ἐλευθερία, καὶ τοῦ ἐπιτρέπει ἔτσι νὰ βαθύνῃ τὸ νόημα τοῦ νετερμινισμού, νὰ δώσῃ θέση καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἀπροσδιοριστίας (indeterminism) καὶ στὴν τελολογικὴ ἐρμηνεία, ὅπου καὶ ὅπως πρέπει. Κι' ὅταν ἔτσι βλέπῃ τὰ πράγματα, δὲν μπορεῖ ὁ σοφὸς σήμερα νὰ ἀπωθῆ ἀπὸ τὴ σκέψη του κατηγορηματικὰ οὔτε τὴ μεταφυσικὴ. Ἔτσι ἕνας πλούσιος μεθοδικὸς ὀπλισμὸς πῆρε τὴ θέση τῆς ἀλύγιστης μηχανικῆς αἰτιοκρατίας τοῦ ἐπιστημονισμού. Κι' ὅλο αὐτὸ στάθηκε ἔργο τοῦ κριτικοῦ νοῦ, ποὺ ἔδειξε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ πόσο πολύτιμο εἶναι νὰ ξέρῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ στέκεται κριτικὰ, γόνιμα κριτικὰ ἀπέναντι στὸ ἴδιο τὸ ἔργο του.

*
* *

Ἡ ἀντιδικία φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἡ κύρια ἀφόρμηση τῆς γόνιμης πνευματικῆς κίνησης ποὺ προσπάθησα νὰ σκιαγραφήσω, ἦταν μιὰ πλάνη. Γιατὶ πλάνη εἶναι, νὰ βλέπουμε στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη δυὸ διάφορες κατὰ τὴ φύση τους κατακτήσεις τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ. Μιὰ εἶναι ἡ φύση τους, κοινὸ τὸ ἔργο τους. Μποροῦμε ἔμως νὰ μιλήσωμε δικαιωματικὰ γιὰ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ στάση τοῦ πνεύματος. Τοῦτο εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἐπιτεύγματα τῆς ἀναμόχλευσης ποὺ προκάλεσεν ἡ ἀντιδικία· μετ' ἐπίτευγμα τοῦτο βαθύτερο νόημα ἀπέκτησεν ἡ ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀποκτᾷ ὁ σύγχρονός μας στοχαστὴς γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύνολό του. Δὲν χωρίζονται μετ' ἐστεγανὰ διαχωρίσματα οἱ πνευματικὲς ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐνιαῖες, καὶ ὅλες ἀπεργάζονται στὸ βάθος τὸ πνευματικὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐνότητα, μαζί μετ' τὴν ἐλευθερία, εἶναι ἡ ἀκριβὴ οὐσία τοῦ πνεύματος· αὐτὴ τοῦ δίνει τὸ νόημά του. Δὲν φοβούμαστε σήμερα τὴ λέξη «πνεῦμα», ὅπως στὸν καιρὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ μηχανισμού· ἀντίθετα, ἀπὸ παντοῦ προβάλλουν ὅλο καὶ περισσότερες ἐνδείξεις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ξαναβλέπει τὸν ἑαυτὸ του ὡς πνεῦμα, ἀποζητᾷ τὸ πνεῦμα ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του, τὴ σκέψη καὶ τὴν τέχνη καὶ λυπᾶται ὅταν δὲν τὸ βρῆσκῃ. Ὁ ἐπιστήμονας καὶ ὁ φιλόσοφος συνυπάρχουν στὸν ἴδιο ἄνθρωπο· εἶναι μάλιστα μεγάλο εὐτύχημα ὅταν παρουσιάζονται μετ' δυνατὴ μορφή στὸ ἴδιο μεγάλο πρόσωπο ὅπως τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ντεκάρτ. Γιατὶ τότε καὶ οἱ δυὸ πορεῖες, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ, βοηθημένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη δημιουργοῦν ὑψηλὸ ἔργο. Αὐτὰ εἶναι πιστεύω κοινὰ γνωρίσματα ποὺ διέπουν τὴ φιλοσοφικὴ κίνηση τοῦ καιροῦ μας: Ἀποζητοῦμε νὰ ξαναδῶσμε στὸν κοινορτοποιημένο καὶ διασπασμένο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐπιστημονισμού ἄνθρωπο, τὸ πρόσωπό του, τὸ πνευματικὸ του πρόσωπο, ἐνιαῖο καὶ ἐλεύθερο. Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἡ ἐποχὴ μας μετ' τὴν τεχνοκρατία, τὸ μηχανικὸ τῆς πολιτισμοῦ, χρειάζεται πίσω ἀπὸ τὴ μηχανικὴ ὀργάνωση τῶν λογῆς μηχανικῶν ἔργων μιὰ συνείδηση μετ' ὑψηλὴ τὴν αἴσθηση τῆς εὐθύνης, μετ' πίστη στὸ πνεῦμα. Ἐπιβάλλεται νὰ ἀντιτάξωμε στὴ μηχανὴ ἕνα ὅσο τὸ δυνατό πνευματικώτερο, ἀρτιώτερο, συνολικώτερο ἄνθρωπο. Γιὰ νὰ μὴ γίνωμε

ὄργανα τῆς μηχανῆς, ἀλλὰ νὰ τὴν κυριαρχήσωμε ἑμεῖς. Ὅσο πληθαίνουν οἱ κατακτήσεις τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ὅσο προχωροῦν οἱ ἐπιτεύξεις τῆς ἐπιστήμης πὺ ἀπὸ τὴ φύση της εἶναι ἀπρόσωπη καὶ ἀπαθής, τόσο περισσότερο ἡ φιλοσοφία, πὺ στὸ βάθος ὅλα τὰ βλέπει ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ προβάλλη τὴν φροντίδα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, νὰ μᾶς θυμίζῃ ὅτι μεγαλύτερο ἀγαθὸ ἀπὸ τὸ δικό της γένος, ὅπως εἶπεν ὁ Πλάτων, «οὔτ' ἦλθεν οὔτε ἦξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν».

Ο

Λ Ο Γ Ι Σ Τ Η Σ

Μηνιαία χρησιμωτάτη Λογιστική,
Φορολογική καὶ Οἰκονομική Ἐπιθεώρησις

Ἔτος Ε' — Συνδρομὴ δρχ. 120